MAGYARÖRMÉNY
TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a **Magyarörmény Tudástár** ingyenes digitális könyvtárból töltöttek le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

Szabó Krisztián

Bevezetés az erdélyi örmény városok történetébe

A Magyar Királyság területén az első örmények az Árpád-kor végén jelentek meg, de a tatárjárás után látható jelenlétük megszűnt.[1] Egészen a 17. századig, amikor is tömegesen települtek le I. Apafi Mihály által kormányzott Erdélyben. Ez a folyamat nem köthető konkrét dátumhoz, de előbb 1654-ben jelentek meg a fejedelemség területén és ekkor Gyergyó északi részén telepedtek le[2], majd egy jelentősen nagyobb csoport 1672 körül érkezett meg, akik a Moldvai Fejedelemségből több okból kifolyólag kényszerültek távozásra. Nemcsak a háborús pusztítás elől menekültek el, de közre játszott a masszív gazdasági hanyatlás is, ami miatt több ezren érkeztek és leltek menedékre[3].

Az örmény közösség relatív alacsony számaránya az évszázadok során nem nőtt, ezért gyorsan részei lettek a későbbi magyarságnak. Ebben fontos szerepe volt a Római Katolikus Egyházzal kötött egyházi uniónak, a számos kiváltságnak mind közösségi, mint egyéni szinten.[4]

1690-tól Erdélynek unitus püspöke Oxendio Virziresco lett, aki már 5 éve folytatott missziós tevékenységet az erdélyi örmények között.[5] 25 évig tartó hivatali idejét nemcsak a Rákóczi-szabadságharc terhelte, hanem a helyi örményekkel több vitás kérdés is, amely problémák miatt a lakosság egy jelentős része Moldvába vonult vissza.[6]

Az Ebesfalván, későbbi Erzsébetváros, és Gyergyószentmiklóson letelepült családok kapcsolataikat kihasználva fontos szerepet töltöttek be a Moldvai Fejedelemséggel fenntartott kereskedelemben Erdély keleti határának közelsége miatt.[7] 1808-ban Erzsébetvárosban és Szamosújváron a lakosok nagyobb része nem földműveléssel foglalkozott, hanem kereskedők és iparosok voltak. Az iparosok közt voltak tímárok, marhatenyésztők, állattenyésztők és tőkés polgárok.[8] Erzsébetváros a szász városok mellett rendelkezett a legnagyobb

---

[1] Hovhanessian Eghia: *Armenia népe*, Kalántai Nyomda, Gödöllő, 1934, 265.
[2] Uo. 267.
[3] Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. 2013, 9.
[4] Az uniálásról bővebben lásd: Nagy Kornél: Az erdélyi örmény egyház unió vitás kérdései (1685-1715), *Történelmi Szemle*, 51.évf. 1.szám; és a helyi örmények kapcsolatairól lásd: Kovács Bálint: Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17-18. században in Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. konferenciakötet, Piliscsaba, 2007, 30-46.
[5] Nagy Kornél: Az elképzelt „Aranykor". Az erdélyi örmény katolikus (unitus) egyház a 18. században, *Történelmi Szemle,* 61.évf. 2.szám, 269.
[6] Uo. 270.
[7] Csetri Elek: *Erdély az ébredő Európában (1825-1848)*, Kolozsvár, 2009, 234.
[8] Uo. 243.

tranzitkereskedelmi bevétellel.[9] A helyi kereskedők az élőállat kereskedéssel foglalkoztak, az 1820-as években a Moldvából és Havasalföldről behozott szarvasmarhák száma évi 40-50 ezer között mozgott, míg a következő évtizedben az évenként beérkező ökörbőrök száma a 100 ezer és negyedmillió darab között mozgott.[10] Ezeket az állatokat az örmény kereskedők Moldvában megvették, utána legeltetni elvitték az Alföldre, ahol bérelt földjeik voltak, majd onnan szállították tovább őket Pestre és Bécsbe, de nem lehetetlen, hogy az erdélyi örmény marhakereskedők eljutottak olykor a délnémet területekre és Itáliába, hogy értékesítsék a jószágokat.[11] Miután a marhakereskedelem hanyatlani kezdett a gyergyószentmiklósi örmény kereskedők profilt váltottak és más jövedelmező áruval kezdtek kereskedni. A keleti Kárpátok erdői jövedelmező választásnak bizonyultak, úgyhogy az erdélyi örmények már a 18. században elkezdtek fával kereskedni. Fűrészmalmokat építettek vagy béreltek és a feldolgozott faanyagot a Maros folyón Arad felé úsztatták vagy a Dunán Galacba, ahol helyi kereskedők bevonásával adtak túl az árun.[12] Ezek a gazdasági sikerek ellentétek forrása lett nemcsak a helyi székelyekkel, hanem a szász kereskedőkkel is, így az örmények a helyi magyar nemesség támogatására szorult.[13]

Az erdélyi örményeket a 18. századtól két csoportra lehet bontani lakóhelyük szerint. Akik Csíkszépvízen és Gyergyószentmiklóson telepedtek le, azoknak nem sikerült függetleníteni magukat a helyiektől, jelen esetben a székelyektől. A másik csoportba, azok tartoznak, akik önállóságot tudtak kiharcolni.[14] Ilyen városok voltak Szamosújvár és Erzsébetváros, ahol megépültek a legnagyobb és igen díszes örmény katolikus templomok a 18. században.[15] Csíkszépvíz és Gyergyószentmiklós is magashegyi átjárók közvetlen közelében fekszenek, amelyeken keresztül ellhetett érni Moldvát.[16] A moldvai kereskedelem előnye a 19. századra elapadt és a kereskedelem átrendeződésen esett át előtérbe kerültek az Erdély és a Magyar Királyság közti széles folyóvölgyek (Szamos, Kis-Küküllő és a Maros). Ezeken az útvonalakon az örmény kereskedők voltak új szereplők, ugyanis ezeken az útvonalakon a középkor óta folyt kereskedelem. Ezeken az útvonalakon az integrációt követően tudtak az örmények kereskedni.[17]

---

[9] Uo. 245.
[10] Uo. 245-6.
[11] Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. Budapest, 2013, 13.
[12] Uo. 14.
[13] Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020, 48.
[14] Uo. 49.
[15] Pál Emese: Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. Budapest, 2013, 75.
[16] Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020, 83.
[17] Uo. 85.

Az örmények számára a kereskedelmi lehetőségek mellett rendkívül fontos volt a Mechitarista Rend, ami nemcsak a hívek lelki üdvével foglalkozott, hanem hozzájárult az örmény nemzeti identitás megalkotásához és ápolásához is. A rendet Mechitár[18] alapította 1701-ben Konstantinápolyban, miután áttért a katolikus hitre. Az első rendházat a mai Görögország területén alapította, de azt a törökök terjeszkedése miatt el kellett hagynia, azonban rövid időn belül a Velencei Köztársaság új területet adott a rendnek, ami nem volt más, mint San Lazarro szigete, 1717-ben.[19] Mechitár halála után a rend két részre szakadt. A velencei rendház megmaradt, míg a kiváltak új rendházat létesítettek Triesztben. Innen a napóleoni háborúk miatt költöztek el Bécsbe.[20]

A szamosújvári új vár a Szamos mellett Szapolyai I. János uralkodásának utolsó éveiben épült meg és Martinuzzi Fráter György építtette. A Szamos-völgybe tervezett erődítményre szükség volt, hogy Désről Kolozsvárra vezető út állandó ellenőrzés alatt álljon. A vár Gerlahida falu mellett valósult meg 1540-ben.[21] A falu mellett a betelepült örmények 1700-ban kaptak engedélyt I. Lipót királytól saját város építésére, amely a vártól délre helyezkedett el. Ezt megelőzően már az örmények haszonbérletben kezelték Szamosújvár kincstári uradalmát. Gerlahida falu a Rákóczi-szabadságharcban elnéptelenedett.[22] 1712-ben járvány tört ki Besztercén és a helyi szászok az örményeket okolták a betegség megjelenéséért, ezért őket elüldözték otthonaikból.[23] Besztercéről körülbelül 100 örmény családot üldöztek le, akik mind Szamosújváron leltek menedékre. Az eset furcsaságára ad okot, hogy a beszterceiek kocsikat is adtak kölcsön a költözőknek és a kocsisok nem betegedtek meg az örményekkel való érintkezéskor.[24] A város egyediségét erősíti, hogy Erdélyben ez az egyetlen barokk város, amely terv alapján épült meg.[25] Szamosújvár a távolsági kereskedelemben érdekelt városhálózatba kapcsolódott, amelynek további láncszemei: Kolozsvár, Nagyszeben, Beszterce és Brassó. 1715-ben épült fel a Salamon templom, ami az első örmény katolikus templom volt Erdélyben. [26] Ezt követte egy nagyobb

---

[18] Mechitár (1676-1749) 1701-ben alapította meg a róla elnevezett rendet, és Modonban kolostort alapított, de azt el kellett hagynia az oszmán térnyerés miatt. Ezután San Lazarro szigetén 1717-től működött rend.
[19] Panossian, Razmik: *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commisars*, London, 2006, 101.
[20] Hovhanessian Eghia: *Armenia népe*, Kalántai Nyomda, Gödöllő, 1934, 186.
[21] P. Kovács Klára: *A Szamos menti új vár – Szamosújvár a 16-19. században*, Budapest, 2019, 47.
[22] Szongott Kristóf: *Szamosújvár Szabad Királyi város monográfiája 1700-1900 I. kötet*, Szamosújvár, 1901, 66.
[23] Uo. 111.
[24] Uo. 112.
[25] Pál Judit: Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba, *Limes,* 9. évf. 3. szám, 48.
[26] Hovhanessian Eghia: *Armenia népe*, Kalántai Nyomda, Gödöllő, 1934, 268.

és díszesebb székesegyház építése, amit 1748-ban kezdtek el és 1804-ben adták át.[27] Az építési költségekhez a helyi örményeken kívül az uralkodó Mária Terézia is adakozott. 1716-os összeírás szerint a „városban" 111 telek volt, amelyből 51 jómódú kereskedőé volt.[28] 1728. július 20-án óriási tűzvész pusztított a településen.[29]

Közigazgatásilag Szamosújvár nem tartozott se Belső-Szolnokhoz, se Doboka vármegyéhez.[30] II. József király emelte a települést szabad királyi város rangra 1786-ban.[31] A város gyors fejlődése a bécsi császári udvar segítségével és támogatásával valósulhatott meg.[32] Lukácsi Kristóf 1856 és 1876 között volt a Szamosújvár plébánosa. Céljának tekintette egy örmény katolikus püspökség létrehozását Erdélyben, de ezt nem sikerült véghezvinni. Ezzel szemben 1861-ben pénzügyi felajánlást tett egy fiúárvaház létesítésére, ami megvalósult és 1893-ban egy lányárvaház alapítása követte.[33] Idővel Doboka vármegye adminisztratív és piaci központjává vált Szamosújvár a régebbi mezőváros, Szék, kárára[34], amely státuszát 1876-ban vesztette el[35] Dés javára. A vasút 1881-ben érte el a várost.[36]

A mechitaristák, akik a velencei főapát egyházi joghatósága alatt álltak és nem az erdélyi püpökség joghatósága alatt, 1732-ben apátságot és iskolát alapítottak Erzsébetvárosban.[37] A városnak olyan helyi szászvárosokkal kellett versengenie a távolsági kereskedelemben, mint Segesvár és Medgyes.[38] 1766-ban kezdetét vette a székesegyház építése, amelyet 1791-ben fejeztek be. Az építéshez, úgymint Szamosújváron, Mária Terézia pénzügyileg is hozzájárult.[39] Erzsébetvárost a vasúthálózat 1872-ben érte el.[40] 1876-ban vált Kis-Küküllő vármegye székhelyévé, ami magával hordozta a tisztségviselői réteg gyors emelkedését.[41]

---

[27] Pál Emese: Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. Budapest, 2013, 75.
[28] Szongott Kristóf: *Szamosújvár Szabad Királyi város monográfiája 1700-1900 I. kötet*, Szamosújvár, 1901, 117.
[29] Uo. 125.
[30] Uo. 138.
[31] Uo. 143.
[32] Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020, 68.
[33] Kovács Bálint: „Hajkakan spjurk." Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében a 17-19. században in Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában, Szerk. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel, Kolozsvár, 2009, 34-35.
[34] Uo. 89.
[35] Uo. 95.
[36] Uo. 96.
[37] Nagy Kornél: Az elképzelt „Aranykor". Az erdélyi örmény katolikus (unitus) egyház a 18. században, *Történelmi Szemle,* 61.évf. 2.szám, 278.
[38] Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020, 90.
[39] Pál Emese: Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. Budapest, 2013, 75.
[40] Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020, 96.
[41] Uo. 95-96.

Gyergyószentmiklóson éléskamrája és központja volt a Gyergyói-medencének. Az örmények jelenléte gyorsította a település városiasodását.[42] Ennek ellenére csupán minden ötödik ember nem mezőgazdásban dolgozott 1857-ben.[43]

Az erdélyi örmény városokról elmondható, hogy a 19. század végére mind elvesztették meghatározó szerepüket és sikeresen betagozódtak a magyar nemzetállami struktúrába.[44]

[42] Uo. 91.
[43] Uo. 92.
[44] Uo. 98.

Bibliográfia

Monográfiák

- Csetri Elek: *Erdély az ébredő Európában (1825-1848)*, Kolozsvár, 2009
- Hovhanessian Eghia: *Armenia népe*, Kalántai Nyomda, Gödöllő, 1934
- P. Kovács Klára: *A Szamos menti új vár – Szamosújvár a 16-19. században*, Budapest, 2019
- Panossian, Razmik: *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commisars*, London, 2006
- Szongott Kristóf: *Szamosújvár Szabad Királyi város monográfiája 1700-1900 I. kötet*, Szamosújvár, 1901
- Tamáska Máté: *Örmény városépítészet Erdélyben*, Budapest, 2020

Tanulmányok

- Kovács Bálint: „Hajkakan spjurk." Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében a 17-19. században in Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában, Szerk. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel, Kolozsvár, 2009, 21-40.
- Nagy Kornél: Az elképzelt „Aranykor". Az erdélyi örmény katolikus (unitus) egyház a 18. században, *Történelmi Szemle,* 61.évf. 2.szám, 267-284.
- Pál Emese: Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. Budapest, 2013, 73-84.
- Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig in *Távol az Araráttól - Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Bálint-Pál Emese. 2013, 9-16.
- Pál Judit: Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba, *Limes,* 9. évf. 3. szám, 45-52.